

JIRINA ŠIKLOVÁ

K DEJINÁM PRAŽSKÉ SOCIOLOGICKÉ ŠKOLY MEZI DVĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI

Zabývat se příliš důkladně dějinami sociologie je sami o sobě „trochu povážlivé“, neboť pro sociologii, kterou chápeme především jako vědu o současnosti, jsou vlastní dějiny něčím vedlejším. Nikdy v ní nehrály a ani nebudou hrát roli odpovídající třeba dějinám filosofie pro filosofii samu, neboť vlastní prostor sociologie je v poznávání právě vznikající skutečnosti a ne v analýze vývoje vlastního oboru. Přestože filosofie a sociologie si jsou jako společenské vědy blízké a byly a jsou si zvláště blízké v našich poměrech, rozdíl mezi nimi je mimo jiné i v tom, že rozbořením dějin sociologie nepoznáme nic jiného než minulost vlastního oboru a toto poznání nemá pro sociologii o nic větší význam než poznání dějin lékářství pro medicínu a dějin přírodovědních věd pro současnou biologii. A toto platí tím více pro dějiny sociologie v našich zemích, neboť československá sociologie nikdy nevytvářela hlavní proudy a špičky sociologie světové. Právě proto, jen jsme-li si vědomi tohoto základního přístupu, má cenu sledovat dějiny československé sociologie a zabývat se jimi, neboť nám mimo jiné umožní lépe pochopit i současný vývoj sociologie u nás.

O dějinách československé sociologie dosud pojednává jen minimální počet prací. V době programového odvratu od sociologie se u nás tímto „kacířským“ tématem nikdo nezabýval a teprve nedávno, hlavně zásluhou Jana Macků, J. Obrdlíkové, J. Solaře a dalších pracovníků při katedře sociologie v Brně, bylo znovu upozorněno na tuto problematiku. Také jejich zásluhou již vyšlo několik statí, zabývajících se především sociologickými názory I. A. Bláhy, J. L. Fischera a jejich žáků.

Sociologie má v Československu starou a významnou tradici, přestože momentální rozmach a popularnost dělá dojem, jakoby byla u nás novou disciplínou. Opomíneme-li úmyslně sociálně filosofické myšlení, tedy období přibližně do devadesátých let minulého století, rozpadne se nám vývoj sociologie v Československu do několika fází. (Při dělení se přidržuji členění vývoje sociologie u nás dle Josefa Krále a Karla Gally, obou z roku 1967.) První fází rozumíme období od konce 19. století do vzniku samostatné Československé republiky, druhou fází dvacátá a třicátá léta, po nichž následuje odmlčení se sociologie v době druhé světové války. Po krátkém poválečném rozmachu sociologie můžeme další etapu, přibližně v letech 1950—1960, charakterizovat jako období naprosté stagnace,

které bylo teprve po roce 1960 vystřídáno velkým rozmachem a podporou sociologie v Československu.¹⁾

Začátek prvé fáze vývoje sociologie u nás je vymezen vydáním prací G. A. Lindnera a vystoupením T. G. Masaryka v devadesátých letech minulého století, jehož práce a přednášky na filosofické fakultě v Praze jsou považovány za počátek rozvoje sociologie v našich zemích. Období mezi dvěma světovými válkami, na něž soustřeďujeme pozornost v této stati, můžeme označit jako druhou vývojovou fázi, charakterizovanou především vytvořením institucionální základny sociologie v Československu, tj. ustavením sociologických seminářů při universitách v Praze, Brně a Bratislavě, vznikem celé řady sociologických pracovišť a prvních odborných časopisů. Tehdy začíná skutečný rozvoj sociologie a její pronikání na veřejnost a současně dochází k první diferenciaci pracovišť a pracovních okruhů. První významnější pracoviště vzniká v Brně kolem sociologického semináře prof. In. Arnošta Bláhy, časopisu Sociologická revue a Masarykovy sociologické společnosti. Druhý okruh plaudující empirické sociologii se soustřeďuje v Praze kolem osobnosti profesora Josefa Krále, časopisu Sociální problémy a později kolem Společnosti pro sociální bádání.

Je samozřejmé, že vedle této skupiny pracovala v Praze celá řada dalších významných sociologů, kteří nespolupracovali s touto skupinou. Jmenuji z nich alespoň tři nejznámější, a to Emanuela Chalupného, Karla Gallu a Jaroslava Šímu. Tito tři se však, jak již bylo podotknuto, nehlásili ke skupině vedené profesorem Josefem Králem, ale spíše spolupracovali s brněnskou sociologickou školou nebo byli na zcela neutrální pozici. O Emanuelu Chalupném je připravována samostatná studie. Druhé dva bude vhodnější hodnotit spíše spolu s brněnskou školou, s níž též spolupracovali a s jejímž programem se částečně ztotožňovali.

Námětem naší studie však je především skupina sociologů soustředěná kolem časopisu Sociální problémy, vedená profesorem Josefem Králem, která bývá v poslední době nazývána „pražskou sociologickou školou“.

Vzhledem k tomu, že je toto vůbec první stať věnovaná tomuto úseku dějin československé sociologie, chápeme ji pouze jako přehledovou studii naznačující pouze koncepci pojetí a úmyslně jsme ji proto příliš nezatěžovali odkazy na prameny a literaturu. Je to pouze první nástin zachycující úsek vývoje sociologie v Praze od konce dvacátých let do druhé světové války, v němž však již budou naznačena hlavní hlediska přístupu a hodnocení.

Samo označení „pražská sociologická škola“, které začali používat současní historici sociologie v Brně, je velmi problematické, neboť ve skutečnosti se v Praze nikdy nevytvořila škola ve smyslu vědecké školy, tj. neexistovalo zde seskupení žáků-stoupců určitého vědce, hlásících se a pokračujících v linii takové

¹⁾ Seznam těchto statí je nejpřehledněji uveden v článku J. Macků: O tradicích československé sociologie, publikovaném ve sborníku Základní otázky sociologie — materiály z celostátního semináře, vydala Socialistická akademie 1965.

vědecké osobnosti. Byla to *spíše skupina sociologů* sdružená kolem časopisu Sociální problémy²⁾ a integrovaná orientací na empirickou sociologii a osobností prof. Josefa Krále. Termín pražská škola, přestože je velmi vágní a sama s ním zcela nesouhlasím, používáme proto, že tato skupina tvořila jakýsi pendant ke škole brněnské, a proto je vhodné i obdobné pojmenování. Proto také se budeme snažit ji blíže *charakterizovat právě jejím rozdílem, její rozdílnou orientací od školy brněnské*. Jestliže však brněnskou školu můžeme členit generačně a vymezit ji i topograficky a případně název brněnská rozšířit a charakterizovat ji též jako školu moravskou, bylo by obdobné členění či pojmenování v případě pražské školy zcela nesmyslné. I když centrální postavení obdobné postavení I. A. Bláhy zaujímal v Praze v této skupině prof. Josef Král, nebylo s úlohou a významem Bláhy pro Brno srovnatelné. Mezi J. Králem a členy pražské školy nebyl vztah žáka k učiteli, ale spíše poměr vzájemně si nekonkurujících, jinak orientovaných a jednoznačně vyhraněných spolupracovníků. Nikdo nebyl skutečně učitelem a nikdo nebyl skutečně žákem. Proto i homogenita prací pocházejících z této školy byla minimální a kontinuita vůbec žádná. A dále byla pražská škola skutečně omezena jen na Prahu a dělat paralelu pražská, tj. česká škola (obdobně, jako se říká brněnská neboli moravská škola) by vzhledem k její programové orientaci znělo zvláště nesmyslně.

Tento rozdílný vývoj československé sociologie v Praze a v Brně měl především své příčiny v rozdílném vývoji v období první republiky.

V Brně pracoval a působil již před první světovou válkou I. A. Bláha, známý v té době jak vysokoškolským studentům, tak v širší veřejnosti. Byl mnoha svými názory a především svým etizujícím pojetím sociologie nejen žákem, ale i pokračovatelem T. G. Masaryka. Státní převrat a změny po něm následující nenarušily tuto kontinuitu, a tak hned na počátku dvacátých let vznikla na brněnské filosofické fakultě škola, později doplněná o další dominující osobnost v podobě J. L. Fischera a celý kruh významných spolupracovníků Sociologické revue. Generace žáků následovala své učitele, orientovala se dle nich, přijímala jejich podněty a byla jimi usměrňována.

V Praze působil na filosofické fakultě před rokem 1914 T. G. Masaryk, Eduard Beneš a Břetislav Foustka. První dva absentovali již v době světové války a státní povinnosti, kariéra profesionálních politiků, jim znemožnila vrátit se na fakultu. Třetí, přestože se horlivě snažil také navazovat na T. G. Masaryka a sám se prohlašoval za jeho stoupence³⁾ a převzal jeho přednášky, nebyl strhující osobností, autoritou, učitelem, který by mohl podstatně ovlivnit své žáky. To bylo

2) Tato skupina byla ve spojení od poloviny dvacátých let a nejdříve se sdružovala kolem časopisu Parlament. Od roku 1931 vydávala samostatný časopis Sociální problémy — revue pro sociální teorii a praxi.

3) Profesor Josef Král vzpomenul při besedě na katedře sociologie v Praze dne 20. IV. 1967, že T. G. Masaryk dával Břetislavu Foustkovi sám mnohdy podněty k tomu, které tituly knih by měly být přeloženy do češtiny.

pro vývoj sociologie v Praze záparem i kladem. Posluchači se museli orientovat sami, anebo hledat tuto orientaci v cizině, například Zdeněk Ullrich, Jan Mertl či Otakar Machotka, kteří v této době spolu s J. Králem tvořili jádro školy. Josef Král⁴⁾, který měl předpoklady být osobností integrující tuto skupinu, byl v této době jmenován docentem v Bratislavě⁵⁾ a když se skoro po dvanácti letech opět vrací do Prahy, nemůže již, i kdyby to bylo jeho úmyslem, výrazně profilovat sociologii přednášenou na filosofické fakultě Karlovy university. Vedle profesora Krále působil v Praze i nadále prof. Břetislav Foustka, a to byl další důvod, pro který se tzv. pražská škola neformovala kolem sociologického semináře na fakultě, ale jakoby mimo fakultu, kolem redakce časopisu Sociální problémy. Ironií je, že v době vzniku pražské školy většina z jejích členů (kromě Z. Ullricha a statistika Ant. Boháče) nepůsobil v Praze a Praha pro ně byla v prvních letech jen místem, kde byla redakce časopisu.⁶⁾ Nemožnost přímého působení na fakultě (v prvních letech) byla i jednou z dalších příčin, proč tato škola neměla vliv na studenty, proč jen nepatrně ovlivňovala generaci mladších sociologů. Jestliže v Brně, jak jsme se již zmínili, je možno jasně oddělit generaci učitelů od generace žáků, v Praze to není možné, neboť zde hierarchická struktura zcela chyběla. Věkově mladší členové této školy (např. Ullrich, Machotka, Mertl) byli již v době jejího vzniku jasně formováni většinou svým studiem v cizině. Každý měl již svou určitou specializaci⁷⁾, a tak je spojoval spíše shodný metodický názor než spolupráce na určitých společných tématech.

4) Všichni tři několik semestrů studovali v cizině, především ve Francii a v Německu, odkud, jak jim později bylo vyčítáno jejich odpůrci, si prý přivezli „všechnu moudrost, kterou u nás ohromují“.

5) Profesor J. Král působil od roku 1920 v Bratislavě na universitě J. A. Komenského jako docent pro dějiny filosofie, od roku 1923 i pro sociologii. Do Prahy se vrací teprve v roce 1932, kdy je jmenován profesorem pro dějiny filosofie a teprve v roce 1935 i pro sociologii. Ovšem i nadále na pražské filosofické fakultě zůstává profesorem sociologie dr. Břetislav Foustka. I tato skutečnost se vedle jeho pozdního návratu do Prahy promítla do jeho činnosti a způsobila, že jeho vliv na studenty není tak silný (a ani nemohl být) a tak jednoznačný jako třeba vliv Bláhův v Brně.

6) Časopis Sociální problémy začal vycházet v květnu 1931 (šestkrát do roka) a většina jeho spolupracovníků se již dříve angažovala v časopise Parlament. Redakční kruh řídil Josef Král s Václavem Verunáčem, (který později z redakce odešel) a v redakční radě byl Antonín Boháč, Robert Kollar, J. Kolovrat-Krakovský, Otakar Machotka, Jan Mertl, Frant. Munk, Hynek Pelc, Otakar Pertold, Zdeněk Peška, Th. Pistorius a Gustav Reif. V druhém roce existence tohoto časopisu k nim přistupuje ještě P. N. Savickij ,pravidelně referující o filosofii v Sovětském svazu, Vlad. Vybral, J. Souček a Leopold Šauer a tzv. americký redaktor J. S. Rouček. Však zařadit všechny tyto členy redakční rady do tzv. pražské školy je nesprávné. Vedle Josefa Krále ji tvořili, to jest dávali jí základní orientaci a vytvářeli její charakter, tyto členové: Z. Ullrich, Jan Mertl, Ot. Machotka, J. Voráček, J. Souček, Ant. Boháč, Korčák a později i Dědek. Časopis Sociální problémy vycházel pod tímto názvem od roku 1931 do roku 1939, po válce byl v roce 1947 obnoven pod názvem Sociologie a sociální problémy. Rok poté přestal vycházet.

7) Ant. Boháč se věnoval především statistice, Jan Mertl sociologii politiky, Ullrich a Machotka především metodám empirického výzkumu, Václav Verunáč problémům technokracie, P. N. Savickij sledoval filosofii v SSSR a Josef Král byl především historikem sociologie a filo-

Program této školy je částečně formulován již v časopisu *Parlament*⁸⁾, který se stal tribunou této skupiny v druhé polovině dvacátých let, tedy ještě před založením vlastního časopisu. V časopisu *Parlament*, vycházejícím od roku 1921, byly občas uveřejňovány články vztahující se k sociologii, ale teprve v sedmém ročníku tohoto časopisu vznikla soustavná sociologická rubrika, v níž byly vedle článků průběžně zveřejňovány i recenze sociologické literatury⁹⁾. Část spolupracovníků této rubriky v následujícím roce založila časopis *Sociální problémy*.

Avšak první, nepřímý programový prohlášení této skupiny nacházíme v posledním ročníku časopisu *Parlament*, a to ve společném článku Zdeňka Ullricha a Ot. Machotky: *Sociologie a sociální vědy*.¹⁰⁾ V tomto článku oba autoři upozorňují na základní možnosti řazení a vztahu sociologie a sociálních věd a zdůrazňují koncepci vyzdvihující především nutnost studovat sociální jevy ve vzájemné souvislosti, nevytrhovat je ani nepreferovat jen určitou kategorii jevů či motivů, ale postihovat celou totalitu. „Jednotlivé vědy sociální nepopisují vlastně skutečné jevy sociální v jejich vzájemné závislosti, ale pouze abstrakce ze sociálního života, nezachycují jej v celé jeho plnosti, nýbrž jen v jeho základních, hlavních obrysech.“ Za specifikum sociologie považují „zkoumání sociálních skupin a procesů, které má odkrývat to, co jest na nich specificky společenské, aby se došlo k všeobecně platným pravidelnostem a typům“.¹¹⁾ Dále zdůrazňují induktivní a empirickou sociologii proti sociologii deduktivní, formulují myšlenku standardizovaného sociologického pojednání a vyzývají ke kritice tzv. sociologických pramenů. V recenzích upozorňují na celou řadu knih a článků zabývajících se empirickou sociologií a sociologickými metodami. Obdobně je formulováno i úvodní prohlášení v časopise *Sociální problémy*.¹²⁾ I v něm autoři zdůrazňují, že chtějí vytvořit tribunu umožňující spolupráci jednotlivých sociálních věd a propagují kompenzaci nezdravé specializace. Jejich posláním je i „součinnost jednotlivých sociálních věd na základě sociologickém za účelem objektivního a jednotného výzkumu společnosti a skutečné spolupráce teorie a praxe.“

Tento původní, značně vágní program byl později zpřesněn. Nikdy sice nedošlo ke zveřejnění nějakého nového, přesně vypracovaného programu, ale můžeme ho

sofie. Přestože byl vedoucí osobností této „školy“, názorově se podstatně od svých žáků lišil.

8) Časopis *Parlament* vycházel v letech 1921–1929 a byla to revue programově věnovaná otázkám politickým a státním. Sociologická problematika se v tomto časopise objevovala jen sporadicky, maximálně ve dvou až třech článcích do roka. V redakční radě ze sociologů byl pouze prof. Břetislav Foustka, mezi spolupracovníky (ale nepublikujícími v tomto časopise byl I. A. Bláha). Systematičtější orientace na sociologii souvislá i se změnou v redakční radě, kdy od sedmého ročníku se stává vedoucím redaktorem sociolog zaměřující se hlavně na otázky moderní techniky a technokracie Václav Verunáč. Ten potom také přechází jako redaktor i do nově založeného časopisu.

9) *Parlament*, roč. VII. str. 15, článek Břet. Foustky: Několik slov úvodem k sociologické rubrice.

10) *Parlament*, roč. VII. str. 17.

11) Oba citáty jsou z článku Z. Ullricha a O. Machotky uvedeném v odkazu č. 10.

12) *Sociální problémy* roč. I. str. 4.

vyvodit z celé řady dodatečných diskusí, hodnocení, recenzí a hlavně z prací Josefa Krále, Jana Mertla, Z. Ullricha a O. Machotky. Jestliže vstupním programem bylo vytvoření prostoru pro spolupráci jednotlivých sociálních věd, převládá později ve většině zveřejněných článků a statí zdůrazňování empirických metod, technik a procedur statistických ukazatelů, pluralismu příčin a nutnosti objektivismu. Postulují „ryze objektivní sociologii, prostou jakéhokoliv hodnocení a zřetelů filosofických“¹³⁾ a později se snaží techniky a procedury empirického výzkumu uplatnit i přímo v produkci svých členů. Otakar Machotka v knize „Mravní problém ve světle sociologie“ několikrát zdůrazňuje nevědeckost bilanční sociologie a na historickém materiálu, konkrétně na rozboru H. Spencera, Wundta, George Simmela, ale zvláště Emila Durkheima se snaží řešit otázku, jak ustavit vědu o mravnosti, aniž by byla normativní. Za úspěch považuje vývoj od filosofického pojetí mravního problému k pojetí sociologickému, vývoj od proklamací norem k pouhému konstatování a vyvozování názorů.¹⁴⁾ Přesto však se nedomnívá, že by se člověk musel spokojit jen s popisem skutečnosti, je jen přesvědčen, že dosud nepřišel čas, že dosud toho lidé vědí příliš málo sami o sobě, ale že jednou budou nalezeny sociologické zákony, které umožní vědecky zdůvodnit morálku.¹⁵⁾ Obdobně si všímá normotvorného procesu i Jan Mertl, který se omezuje v článku „Jednání o XI. třídu v sociálním pojištění jako dokument“¹⁶⁾ pouze na popis průběhu normotvorného procesu u nás a řeší tuto otázku především po stránce metodické. Postuluje opět důsledné vyloučení jakéhokoliv mravního či politického hodnocení. Obdobné názory zastává i Zdeněk Ullrich ve své statí o komponentální metodě i v řadě sociologických výzkumů koncipovaných nebo i uskutečněných výzkumnou skupinou utvořenou okolo časopisu Sociální problémy. Touto skupinou byl například projektován a uskutečněn výzkum sociálně potřebných rodin v Praze, výzkum abiturientů českých středních škol v Čechách a na Moravě a ve Slezsku v roce 1933—34, shromažďován materiál pro výzkum asimilace našich menšin v zahraničí, výzkum dědičnosti povolání a sociálního vzestupu, shromážděn materiál pro šetření o sociálním původu československých filosofů atd. Většina těchto a dalších výzkumů byla publikována ve formě článků v časopise Sociální problémy. Samostatně byl v němčině publikován třisetstránkový výzkum zabývající se procesem poměšťování pražského okolí.¹⁷⁾

¹³⁾ Heslo věnované v Ottově slovníku naučném — dodatky sv. III.—2 — str. 1387 Otakaru Machotkovi. Toto heslo bylo dle sdělení prof. J. Krále psáno členy pražské školy. Obdobný názor se objevuje i v recenzi Masarykovy Sebevraždy z pera J. Krále.

¹⁴⁾ Ot. Machotka: Mravní problémy ve světle sociologie — názory, metoda, kritika — Praha 1927, st. 15.

¹⁵⁾ Například vytýká A. Comtovi, že nečekal, až nalezne tyto zákony na podkladě empirického výzkumu a že pouze přidával další systém. Současně se však nepřiklání k čistému empirismu a nikde ani on, ani členové této školy neproklamují agnosticismus.

¹⁶⁾ Sociální problémy — roč. II.

¹⁷⁾ Zdeněk Ullrich: „Komponentální metoda a studium venkova“ — Sociální problémy roč. II. 1932, č. 5—6, str. 370 a násl., kde za komponentální metodu prohlašuje: rozkládání složitých

Samozřejmě, že by bylo neadekvátní klást na tyto práce dnešní měřítko pro empirickou sociologii, neboť metody byly tehdy právě ve svém zrodu a od té doby v nich byl učiněn velký pokrok. Přesto však, že tyto „empirické“ práce nepatřily ani ve své době k špičkové produkci evropské, je třeba ocenit to, jak se v této skupině sociologů projevuje snaha kombinovat určité techniky šetření, i to, že nepropadají obvyklému opojení empiriků ze statistické metody, ale naopak jsou k ní již tehdy velmi kritičtí. Například Zdeněk Ullrich v pátém ročníku Sociálních problémů upozorňuje na omezenost použití statistické metody a zdůrazňuje, že může být pouze ukazatelem pro výzkumníky, ale nesmí nahrazovat vlastní sociologické metody.¹⁸⁾ Obdobný názor zastával v řadě svých zásadních statí i v recenzích Josef Král, který touto metodou nepracoval a empirismus nikterak nepro-pagoval, ale přesto byl k názorům členů své skupiny naprosto liberální.

Stmelujícím a krystalizačním bodem této školy je tedy orientace na sociologické metody, někdy až křečovitě zdůrazňovaná. V pozadí celého tohoto úsilí stojí jejich zahraniční učitelé, jako Leopold v. Wiese, Max Weber a především Emil Durkheim.¹⁹⁾ Většina myšlenek, přenášených touto skupinou ze západní sociologie z oblasti metod sociologických byla v našich specifických poměrech přínosem, neboť se tím zkracovala vzdálenost mezi náskokem západní Evropy v sociologii a námi — česká sociologie se tak dostávala blíže k světové úrovni. Vlastní produkce této skupiny však přínosem k světové úrovni sociologie nebyla, neboť její členové většinou pouze konstatovali a přejímali to, co se tehdy objevovalo ve špičkové produkci v oblasti empirické sociologie, ale sami nové metody ani neobjevovali, ani nezkoušeli. Přesto to bylo v našich poměrech něco výjimečného, ba průkopnického, neboť, jak například vyplývá z tehdejší rozhořčené diskuse o sociologickém objektivismu, byl pro nás typ neangažovaného vědce něčím zcela neobvyklým.²⁰⁾ S trochou trpkého humoru by se dala tato angažovanost našich

sociálních skutečností na jevy jednoduché v nich se vyskytující, pak dále sledování těchto jednoduchých jevů a jejich vlivu a konečně jejich opětovné skládání v typy větší nebo menší všeobecnosti.

- ¹⁸⁾ Materiál k výzkumům byl získáván většinou dotazníky (tuto metodu považoval I. A. Bláha ještě v roce 1933 za nebezpečnou a povážlivou [Sociolog. revue 1933, str. 212]), které byly statisticky zpracovávány, nebo sbíráním hotových dokumentů, kronik, spolkových zápisů, deníků, či rozbořem již shromážděného empirického materiálu. Touto metodou zvláště pracoval Ant. Boháč, Sekyry a J. Souček) — blíže Sociální problémy roč. V. str. 53–60.
- ¹⁹⁾ K E. Durkheimovi se hlásí většina z nich zcela otevřeně a v II. roč. Sociálních problémů (str. 149) se Z. Ullrich přímo přihlašuje k vlivu tohoto sociologa na celou pražskou školu. Vedle Durkheimova vlivu působila na Z. Ullricha i americká sociální psychologie, což je patrné nejen v jeho recenzích této literatury, ale i v poznámkách a doplňcích k překladu knihy P. Sorokina: Sociologické nauky přítomnosti.
- ²⁰⁾ Diskuse o sociologickém objektivismu probíhá nejprve na stránkách časopisu Česká Mysl roč. XXVIII., č. 6, stať V. K. Škracha a Fr. Fajfra, později v časopise Sociální problémy roč. II., str. 330 a násl., kde v recenzi na Škrachův článek diskutuje J. Král s „filosofy kolem České mysli“ a konkrétně polemizuje s Rádlm a jeho názory na objektivní sociologii tak, jak je hlásá Rádl ve II. díle svých Dějin filosofie. V tomto uvedeném článku i v článku v rubrice Časové úvahy v časopise Sociální problémy roč. IV., str. 26–29, vytýká

vědců vysvětlit tím, že jsme nikdy na „čistého vědce neměli“. Tak jako čeští filosofové byli současně moralisty, osvětáři a politiky, tak i většina českých sociologů se exponovala pro politické, nacionální či sociálně morální problémy. A právě tento aktivismus spojený s moralizováním, tak typický pro T. G. Masaryka a jeho stoupence, byl nepřímou programem i tzv. brněnské školy. Sám I. A. Bláha byl vědomě angažován a ve svých knihách, pojednáních a studiích sledoval vždy určitý cíl. Chtěl pro něco získat a určitým směrem ovlivnit veřejnost, či alespoň jí poskytnout záměrnou orientaci a dovést ji k určitým závěrům. Vzhledem k našemu historickému vývoji bylo toto vědomí o vlastním poslání mezi naší inteligencí výraznější než v jiných zemích a projevovalo se i vysokou demokratičností našich vědců a jejich snahou proniknout se svými názory na veřejnost, mezi lid, a tak „změnit“ národ. Obavy z izolace našich vědců v pověstné věži ze slonoviny jsme skutečně nemuseli mít. Naopak Bláha, J. L. Fischer i celá brněnská škola se snažili popularizovat své názory a poznatky. K tomuto účelu právě sloužila také Masarykova sociologická společnost, ale ne již později profesorem J. Králem založená Společnost pro sociální bádání, která byla omezena na úzce odborné kruhy.²¹⁾ Nejjasněji byl tento názor, ba možno říci zásadní stanovisko pražské školy vyjádřeno Z. Ullrichem v polemice s „filosofy kolem České Mysli“, které však bylo současně i polemikou s koncepcí brněnské školy. V obsáhlém článku nazvaném: „Sociologie v programu našich filosofů“²²⁾ prohlašuje pražská sociologická skupina sociologii za odbornou speciální vědu a brání ji z nařčení ze spojení s filosofií. „Sociologie je věda teoretická a jako taková nesmí být ovlivněna žádným filosofickým ani politickým směrem.“ Objektivní a empirická sociologie (za jejíž stoupence se skupina považuje) má dle nich zkoumat společenské události

těmto filosofům, že jejich pojetí zaujatého, pro určitý program exponovaného vědce neodpovídá současné době a že věda nemůže v detailech zasahovat, ale jen konstatovat obecné správné jednání.

21) Společnost pro sociální bádání byla ustavena 21. V. 1937 a jednou z uvedených příčin jejího založení byl právě i nesouhlas s přílišnou popularizační činností Masarykovy sociologické společnosti. Založení této společnosti předcházela léta sporů a nesrovnalostí s činností Mas. sociolog. společnosti, která byla právě vedena a ovlivněna žáky In. A. Bláhy a na jejíž půdě se oba tábory střetávaly. Bezprostřední příčinou bylo vystoupení prof. Josefa Krále proti Em. Chalupnému. Úkolem Společnosti pro sociální bádání (která existuje dodnes) bylo vytvoření komunikačního pole pro vědce z různých oborů, propracování a propagace sociologických metod a možnost organizování vědeckých výzkumů a vědeckých diskusí a setkání odborníků. Jejím předsedou byl prof. Josef Král a v předsednictvu doc. Ant. Boháč, doc. Z. Ullrich, doc. L. Šauer a dr. J. Souček. Bylo několikrát zdůrazněno, že Společnost má seskupovat především odborníky a i diskusní náměty, např. srovnávání kvantitativních dat, diskuse o metodické hodnotě rozložených statistických řad, použití korelačního koeficientu ve statistice a pro sociologii) vylučovaly účast laického publika. Názory zastávané skupinou sociologů v Praze se zvláště vyhranily v polovině třicátých let, kdy někteří její členové dospívají až k čistému empirismu a polemiky s brněnskou školou se stávají zvláště ostrými a kapriciózními.

22) Z. Ullrich: Sociologie v programu našich filosofů, Sociální problémy, roč. IV., str. 46–52. Tento článek, přestože byl podepsán Z. Ullrichem, byl, jak jsem usoudila z rozhovoru s prof. Králem, názorem celé této skupiny.

vědeckými metodami, podat nezaujatý obraz skutečnosti, zachovat si naprosto nestranný objektivní postoj, a tak odhalit skutečnou podstatu sociálních jevů a demaskovat jednotlivé ideologie. „Sociologie nesmí být pod vlivem žádného směru filosofického, tedy také nikoliv pozitivismu, a nesmí být pod vlivem žádné ideologie, tedy také nikoliv ideologie demokracie.“ Dle nich „objektivní sociologie není »liberalistickým přežitkem«, nýbrž výtvozem moderního vědeckého úsilí směřujícího k specializaci a k zpřesnění metod.“ V následujícím prohlášení zaručují, že nikdy nebudou dodávat, ani zdůvodňovat společnosti vládnoucí ideologii, ani její akční program a že budou „odhalovat podstatu jevů sociálních nedávajíc na sebe působit žádným subjektivním postojem“. A toto prohlášení plnili, neboť, pokud se někteří z nich exponovali politicky v době předválečné, ale hlavně poválečné, dělali to jako soukromé osoby, ale nesměšovali nikdy politiku a vědu. Jen jeden z nich, Jan Mertl (jehož se ovšem celá skupina jednoznačně zřekla a přerušila s ním styky), se expenoval i za války pro fašistickou ideologii. Tyto proklamace však jim nebránily v publikování maximálně ostrých, ba někdy i osobně zaměřených recenzí a polemik proti pracím jejich odpůrců.

Tyto polemiky, ale bohužel i velmi plodnou práci, přerušila léta okupace, kdy oba časopisy byly zastaveny a sociologie „jakoby“ přestala existovat. Nebyla sice výslovně okupanty zakázána, ale uzavření vysokých škol v Protektorátě Čechy a Morava, likvidace časopisů, zrušení jakýchkoliv dotací a omezení práva shromažďovacího prakticky tuto vědní disciplínu likvidovaly. Ale jak vyplývá ze vzpomínek pamětníků, například prof. Ludvíka Svobody či prof. Josefa Krále, práce v době okupace přece jen nebyla zcela přerušena. V Praze se pokoušel o udržení kontinuity Jaroslav Šíma vydáváním cyklostylovaných letáků a nenápadná Společnost pro sociální bádání se scházela i nadále během války. I když tato činnost z hlediska přínosu pro sociologii neměla význam, přece jen udržela jakousi kontinuitu a hlavně umožnila rychlejší poválečný nástup a obnovení celé práce. I po této stránce měli větší akceleraci stoupenci brněnské školy, takže první poválečné číslo Sociologické revue vyšlo o několik měsíců dříve než časopis Sociální problémy, který byl přejmenován na Sociologie a sociální problémy. Sociologická revue vycházela až do roku 1949, zato druhý časopis byl zastaven, patrně vzhledem k emigraci doc. Otakara Machotky a doc. Zdeňka Ullricha, hned v prvních měsících po únorovém převratu.²³⁾ Profesor Král však zůstal na filosofické

²³⁾ Chceme-li provést srovnání obou základních časopisů těchto skupin, tedy Sociologické revue a Sociálních problémů, případně kladné hodnocení bezpochyby na stranu Sociologické revue, která byla (a dodnes by byla) nejlépe vedenou vědeckou revue, jaká kdy v Československu vycházela. Recenze sociologických knih, rešerše našich i zahraničních časopisů, dokumentace, překlady zahraniční produkce z různých oblastí sociologie v ní uveřejňované jsou dodnes cenným studijním materiálem pro studium období mezi dvěma světovými válkami. Naproti tomu okruh témat prací recenzovaných v Sociálních problémech byl mnohem užší a statě a články již vyhraněné z velmi zúžené oblasti sociologické. Recenze prací z produkce stoupenců brněnské školy byly až přehnaně ostře kritizovány a omezovaly se často přímo na vyhledávání nedostatků, což bylo autory recenzí označováno ze „nestrannou

fakultě až do roku 1950, kdy byl penzionován, a Společnost pro sociální bádání se scházela a pracovala i v těchto pro sociologii tak nepříznivých letech. Dokonce to byla jediná organizace, která zastupovala oficiálně československou sociologii v mezinárodních sociologických asociacích a s těmito zahraničními společnostmi udržovala písemné spojení. Když sociologie v Československu nabyla opět na významu a když se v roce 1964 ustavila Československá sociologická společnost, byla nabídnuta této společnosti možnost splynutí s Československou sociologickou společností. Nakonec zůstala Společnost pro sociální bádání i nadále samostatnou vědeckou společností a jen prof. Josef Král byl přijat do předsednictva Československé sociologické společnosti, aby tím byla zaručena spolupráce a koordinace činnosti obou organizací.

Po tomto stručném exkursu vraťme se opět k hlavnímu spornému bodu obou škol (tj. brněnské a pražské), k otázce empirismu, objektivismu a hodnocení v sociologii. Kolikrát se již do té doby objevily ve vědeckých diskusích argumenty zdůvodňující iluzi o možnosti nadstranického, zcela objektivního poznání a kolikrát již byly tyto utopické sny vědců vyvráceny teoreticky i samou praxí! A přesto jejich další stoupenci stáli na svém názoru dál. I v tomto případě se opakovalo to samé. Zajímavost polemiky zvyšoval fakt, že i druhá strana (okolo časopisu Česká mysl a Sociologická revue) byla přesvědčena o možnosti nadstranického postavení a mesiášském poslání inteligence. Každý si ovšem to mesiášství představoval po svém. Jeden hledal spasení v holém faktu, a proto navrhoval „opustit pole širokých úvah sociálně filosofických a věnovati se drobné, namáhavé a pozvolna k výsledkům vedoucí práci vědecké“ (tak to formuluje Z. Ullrich ve výše uvedeném článku), druhý koncipoval program, jímž by inteligence svým duchovním vlivem a drobnou aktivní prací obrodila společnost. Tento základní rozdílný přístup k problematice je patrný nejen v řadě článků, polemik i v rozsáhlé základní koncepci obou kmenových časopisů (Sociologické revue a Sociálních problémů), ale především v přístupu k stejné problematice. Jako příklad je možno uvést rozdílné pojetí sociologie rodiny u In. A. Bláhy a Otakara Machotky.²⁴⁾ In. A. Bláha nejen analyzuje a osvětluje problémy konkrétními příklady ze života, z literatury, ale nebrání se ani projevit své rozhořčení či souhlas. Jak sám o sobě říká, spojuje hledisko teoretické s hlediskem praktickým, hledisko vědce, nezaujatě konstatujícího s hlediskem člověka zaujatého možností nápravy. Jeho cílem je

vědeckou kritiku“. Recenze uveřejňované v Sociologické revue byly i vůči odpůrcům mnohem velkorysejší, liberálnější a objektivnější. Výjimku tvoří pouze poslední předválečný svazek Sociologické revue (z roku 1941), kdy se polemika ze strany členů brněnské školy stala neméně ostrou a osobní a obhroublou. To bylo zvláště nepříjemné, neboť druhá strana vzhledem k zastavení časopisu Sociální problémy nemohla již odpovědět. Samozřejmě, že i vliv časopisu Sociální problémy byl mnohem menší i na veřejnosti. Zatímco Sociologická revue byla odbírána celou řadou učitelů a kulturních pracovníků, byly Sociální problémy především časopisem odborníků.

²⁴⁾ I. A. Bláha: Dnešní krize rodinného života, I. vydání z roku 1933; Otakar Machotka: K sociologii rodiny — metoda statistická a individuální — Praha 1932.

nejen objasnit, ale také dát člověku podnět k přemýšlení i k vlastnímu úsilí o nápravu. Je to vědecké i umělecké dílo zároveň, esej i dobře napsaná moralita, z níž je nám jasné, kde, kdy a jaký autor ji psal. Naproti tomu Machotkova kniha plně odpovídá podtitulu: Příspěvek k metodám empirické sociologie. Je to především metodologická příručka pro monografickou práci o rodině, která, plně na úrovni tehdejší empirické sociologie, vysvětluje a zdůrazňuje objektivní přístup k problematice a statistickou a individuální metodu. Mohla být v té době napsána kdekoliv v Evropě. Jestliže Bláhova práce nám dodnes může poskytnout podněty k přemýšlení a přiblížit tehdejší dobu a způsob uvažování, je Machotkova práce dnes již pouze historickým dokumentem, jak se vyvíjely sociologické metody a může zajímat jen velmi úzký okruh odborníků. To ovšem nemá být vyzdvihováním ani snižováním jednoho, či druhého přístupu ani oživováním diskuse Praha — Brno, která byla nechutná již v době, kdy probíhala.²⁵⁾ Oba směry byly pro formování československé sociologie nutné a oba svou existencí vyrovnávaly extrémy školy opačné. Hodnotit vztah těchto dvou přístupů znamená převést ho na hodnocení vztahů empirické a hodnotící sociologie, převést ho na obecnou problematiku řešenou již v mnoha jiných pojednáních, a tím ho zbavit jeho specifčnosti. Proto hodnocení vztahu těchto dvou škol je možno provést jen z hlediska jejich specifického přínosu pro tehdejší a dnešní československou sociologii, tedy pouze z hlediska historické úlohy, kterou sehrály ve vývoji této vědní disciplíny u nás. A vzhledem k tomu, že je toto první stať věnovaná hodnocení právě tzv. pražské školy, budu se snažit ukázat především její pozitivní stránky.

Jak již bylo výše podotknuto, sociologie, tak jako třeba i filosofie, nebyla u nás nikdy chápána jen jako určitý úzce specializovaný vědní obor, ale byla na ni kladena měřítko politická, nacionální i etická, a tato neblahá specifčnost „českého“ přístupu k určitým vědním disciplínám se často objevuje i dnes, a ještě častěji ji promítáme do minulosti. Přínosem „pražské školy“ bylo, že se právě tomuto údělu programově chtěla vyhnout, nechtěla suplovat jiné složky veřejného života a odmítla nést vinětu „česká“ sociologie. Chtěla být světová, chtěla být na úrovni světové sociologie, a proto ji často kopírovala a někdy až ukvapeně přejímala cizí vlivy, aniž je přetvářela. Tento komplex dohánění západní Evropy byl u nás i v jiných disciplínách a v diskusích o české literatuře, hudbě a umění se objevuje již koncem minulého století. Pražská škola pouze obdobný spor evokovala v třicátých letech ve svém oboru.

Dohánět světovou úroveň je možno dvojím způsobem. Buď tím, že věnujeme minimální pozornost světovému vývoji a vytváříme něco specificky svého, nebo

²⁵⁾ Protože autorka této statě již vzhledem k datu svého narození nemohla příslušet k žádné z těchto škol, nemusí se bát, že snad bude obviněna z úmyslného exponování se v zájmu jedné či druhé skupiny.

že přenášíme k nám vzory, seznamujeme se s tím, co je nové, případně kopírujeme. Pražská sociologická škola se věnovala té druhé činnosti. Odsuzovat jednoznačně její epigonství by bylo krátkozraké, neboť k nám přinášela mnoho podnětů, informací, které obohatily další vývoj sociologie u nás, a vytvořila základy empirické sociologie v Československu. Bezespору, bylo to právě její zásluha, že vlna empirické sociologie šířící se v USA na počátku třicátých let také k nám tak brzo dorazila. Ať je náš postoj vůči empirické sociologii jakýkoliv, bezespору sám fakt zakotvení a seznámení s ní byl pro vývoj sociologie kladným. Členové pražské sociologické školy se snažily vtisknout této skupině charakter mezinárodní (kosmopolitní) socialistické asociace (kromě prof. Josefa Krále, který se především věnoval české filosofii), a to se jim částečně zdařilo. Proto je nesmyslné právě toto jim dnes vytýkat a za to je snad i odsuzovat, nehledě k tomu, že to bylo přímo jejich programem. Na tuto svou orientaci však sama tato škola doplatila, neboť pouňorová emigrace některých jejích čelných představitelů byla zcela kontinuální s její programovou linií, takže tato škola se zcela rozpadla.

A význam pro dnešek? Hovořit o tradici pražské sociologické školy tak, jak je to možné v případě brněnské školy, je absurdní již vzhledem k termínu tradice v této souvislosti, neboť tato škola se přece bránila „tradiční českosti“ a na této obraně vlastně postavila i svůj program. Ovšem podnětem, který si můžeme vzít z jejího vývoje, je snaha orientovat se, přejímat podněty a být „up to date“ se světovou empirickou sociologií, o což se mnozí u nás snaží i bez vědomí souvislosti s pražskou školou.

HISTORY OF THE PRAGUE SCHOOL OF SOCIOLOGY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

J. Šiklová

R é s u m é

After some years of complete silence on the subject, work on the history of Czechoslovak sociology has started again. While past years have seen the publication of several articles dealing with A. Bláha and the Brno school, the other trend, represented by the Prague group of empirical sociologists, has not hitherto received the same attention. The present article presents the first view of the development of this school to be published in Czechoslovakia.

In her introduction the author delimits and states her objections to the term „Prague sociological school“, because the group was not a school in the sense of a school of learning, but merely an association of some sociologists led by Prof. Josef Král around the journal *Sociální problémy*. Alongside the journal and Prof. Král's personality, the link was a common interest in sociological methods and empirical sociology. The author employs the term „Prague school“ nevertheless, because with its empirical orientation, the group was in a way a complement to the Brno school and continues to characterise it primarily by its difference from the group of sociologists led by Arnošt Bláha in Brno.

The leading members of this Prague group were, in addition to Prof. Král, Otakar Machot-

ka, Jan Mertl, Zdeněk Ullrich, A. Boháč, J. Voráček, Korčák and later Dědek. The main reason for the divergent development of sociology in Prague and Brno is considered by J. Šiklová to be that after T. G. Masaryk and E. Beneš had left to devote themselves to politics, no dynamic personality equal to that of Bláha appeared in the field of sociology at the Prague Philosophical Faculty and consequently there was a stronger leaning towards western sociology in place of a working out of some specific conception. Prof. Břetislav Foustka, who was T. G. Masaryk's immediate successor, was not such an outstanding personality and so many gifted young Prague sociologists tended to look abroad for their examples. Josef Král, who had the capacity to provide an integrating influence, was working at the time in Bratislava. The advantage of this specific development was the increased attention to foreign sources and the transfer of what were then the latest methods of empirical sociology to Czechoslovakia.

Following a review of the main writings by members of this group, the author calls attention to their empirical research; she compares the *Sociologická revue* and the journal *Sociální problémy*, pointing to the polemic about objectivism in sociology; in her concluding evaluation she suggests that treatment of these two schools involves not merely a „Prague—Brno“ dispute, but also the conflict between empirical and interpretive (balancing) sociology and that thereby it undoubtedly oversteps the bounds of locality and should not be confined to them. Assessment of the schools can, therefore, be undertaken solely from the points of view of their specific contributions to Czechoslovak sociology in their day and in the present, that is from the standpoint of their historical role in the progress of this branch of learning in their country. Bearing in mind that in the past Czech historiography, philosophy, literary studies and several other branches of learning were obliged to fill the breach in other fields of public life, the author considers it to have been an advantage that this group refused the label of „Czech sociology“ and wished to follow the course of empirical, non-interpretive sociology — although this involved errors typical for this trend. Nevertheless, it contributed new findings to Czechoslovak sociology, laying the foundations for the further progress of empirical work in this field.